

Dragoljub Stojanov*
Pavle Jakovac**

UDK 330.101:330.83
JEL Classification B26, I23
Izvorni znanstveni članak

EKONOMSKA ZNANOST U ZAMCI GLOBALIZACIJE¹

Temeljni ekonomski subjekti našega doba su transnacionalne korporacije (TNK) i transnacionalne banke kao lideri i zrcalni odraz procesa globalizacije. Temeljno mikroekonomsko načelo njihovog ponašanja jest načelo rastućih prinosa i padajućih troškova! Transnacionalizacija ili globalizacija svjetske ekonomije oblikuje globalno tržište, ali tržište čija je jedna od glavnih značajki imperfektna konkurencija s prevladavajućom oligopolnom tržišnom morfologijom. Dok postojeća mikroekonomska teorija pomaže razumijevanju poslovanja transnacionalnih korporacija, makroekonomska teorija globalne ekonomije nije niti na horizontu. Pitamo se je li bilo koja od postavki virtualne neoklasike valjana u ovako nastajućem globalnom svijetu? Ako nije, onda neoklasika u vrijeme globalne ekonomije zavrjeđuje da ide u ropotarnicu povijesti. No, globalna ekonomija nema svoju teorijsku konstrukciju promatrano iz kuta globalne ekonomije u cijelosti, tj. iz tzv. makroplana. Što se optimizira u globalnoj ekonomiji? Je li to BDP? Čiji BDP treba optimizirati: globalni ili pojedinih ekonomski nesuverenih država koje su se privatizacijom lišile svojih resursa pa sada nemaju čime upravljati? Što je s pitanjem zaposlenosti? Što je s pitanjem optimalne alokacije resursa na makro-razi ni ili s pitanjem opće ravnoteže? Jednaka pitanja možemo postaviti i za EU kao potencijalnu federaciju članica. Čini se da smo uhvaćeni u zamku ekonomskog realiteta globalizacije i aplikacije virtualne neoklasike i/ili eventualno njezinih izdanaka (škola) relevantnih za teritorijalnu državu što nas vodi izravno u mega-kapitalizam.

---

* D. Stojanov, prof. dr. sc., Ekonomski fakultet Rijeka (E-mail: vjeverica56@yahoo.com).

** P. Jakovac, mag. oec., asistent, Ekonomski fakultet Rijeka (E-mail: pjakovac@efri.hr).

Članak je primljen u uredništvo 28. 2. 2013., a prihvaćen je za objavu 27. 8. 2013.

¹ Ovaj članak rezultat je znanstvenog projekta „Europska monetarna unija i Republika Hrvatska“ n° 081-0811403-1416, financiran od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.

Ključne riječi: ekonomska teorija, zablude, globalizacija, mega-kapitalizam

MOTO

„East India Company je vrsta vlade u kojoj svaki član administracije želi otići iz zemlje što prije može, ponijeti bogatstvo sa sobom i čim napusti zemlju nije ga briga da li će biti razorena zemljotresom ili ne.“

Adam Smith

I. Uvodne napomene

U radu ćemo pokušati iznijeti neke zablude neoklasične ekonomske misli koja je posljednjih tridesetak godina bila dominantna širom svijeta. Ovo stoga što su temeljni ekonomski subjekti našega doba transnacionalne korporacije (TNK) i transnacionalne banke kao lideri i zrcalni odraz procesa globalizacije. Temeljno mikroekonomsko načelo njihovog ponašanja jest načelo rastućih prinosa i padajućih troškova! Transnacionalizacija ili globalizacija svjetske ekonomije oblikuje globalno tržište, ali tržište čija je jedna od glavnih karakteristika imperfektna konkurencija s prevladavajućom oligopolnom tržišnom morfologijom. U uvjetima oligopola velike korporacije postaju „price maker“, ali i „rule maker“. Tržište ne određuje ponašanje tržišnih subjekata kao što je to slučaj u uvjetima pune konkurencije. Dapače, „veliki“ formiraju tržište i njime upravljaju, oni ga dijele. Transnacionalne korporacije disperziraju proizvodnju diljem svijeta u cilju minimiziranja troškova proizvodnje, a istodobno koriste svjetsku „krivulju“ potražnje kao izvor svojega marginalnog prihoda. Dakle, dok postojeća mikroekonomska teorija pomaže razumijevanju poslovanja transnacionalnih korporacija, makroekonomska teorija globalne ekonomije nije niti na horizontu.

U svemu tome, transnacionalne korporacije značajno utječu na formiranje makroekonomske i razvojne politike država diljem svijeta koje su postale ovisnici o FDI-u, dakle o onome kapitalu koji TNK-e imaju u izobilju. Dakako, kao što to i suvremena praksa pokazuje, u tome imaju nemalu potporu međunarodnih finansijskih institucija.

Je li bilo koja od postavki virtualne neoklasike valjana u ovako nastajućem globalnom svijetu? Ako nije, onda neoklasika u vrijeme globalne ekonomije zavređuje da ide u ropotarnicu povijesti. No, globalna ekonomija nema svoju teorijsku konstrukciju promatrano iz kuta globalne ekonomije u cijelosti, tj. iz tzv. makroplana.

Što se optimizira u globalnoj ekonomiji? Je li to BDP? Čiji BDP treba optimizirati: globalni ili pojedinih ekonomski nesuverenih država koje su se privatizacijom lišile svojih resursa pa sada nemaju čime upravljati? Što je s pitanjem zaposlenosti? Što je s pitanjem optimalne alokacije resursa na makrorazini ili s pitanjem opće ravnoteže...? Jednaka pitanja možemo postaviti i za EU kao potencijalnu federaciju članica.

Čini se da smo uhvaćeni u zamku ekonomskog realiteta globalizacije i aplikacije virtualne ekonomije i/ili eventualno njezinih izdanaka (škola) relevantnih za teritorijalnu državu.

Mislimo da je svijet zakoračio u mega-kapitalizam. Ovu tezu izvodimo iz dijalektike globalizacije. Naravno, ovaj proces prati odumiranje teritorijalne države. Naravno, moguć je i drugi scenarij budućnosti u formi tzv. kibernetičkog post-kapitalizma. Evolutivna transformacija kapitalizma dala bi za pravo Marxu i Keynesu odnosno njihovoj viziji društva na način kako je to izraženo u „Kapitalu“ i u „Economic Possibilities for our Grandchildren“. Prvo načelo novog društva (društva blagostanja) je blagostanje globalnog građanina, a to znači ukidanje tržišne države. Međutim, držimo da je ovaj scenarij bliži utopiji nego realnosti. Nemojmo zaboraviti ni Rudolfa Hilferdinga i njegovu tezu o eksproprijaciji eksproprijatora.

Tezu dalje temeljimo na najmanje dvije determinante koje odlučno utječu na kompoziciju ekonomske misli i aktivnosti tijekom povijesti i sadašnjeg vremena: a) interesi i ideologija elite u vodećim i dominantnim zemljama i b) stanje poslovnog ciklusa dominantne ekonomije. Ovi faktori mogu se lako pronaći još u vremenu Adama Smitha (npr. Smithova opaska o sudbini zastupnika u parlamentu koji lobira za slobodni uvoz dobara koja konkuriraju domaćoj „mladoj“ industriji) i pratiti sve do danas. U isto vrijeme ti faktori mogu nam poslužiti kao temelj za promišljanje nove ekonomske paradigme i novoga društva. Nove zato što držimo da je postojeća ekonomska paradigma (znanost) postala invalidna i irelevantna za suvremeni globalizirani realitet i njegovu dijalektiku. Ona nas vodi k demokratskom deficitu i mega-kapitalizmu.²

U prvom dijelu rada pokušavamo kritički pristupiti temeljima i temeljnim dogmama neoklasične ekonomije kao što su Pareto optimum i pitanje konvergenције. Potom prikazujemo stanje suvremene ekonomske misli ilustracijom ekonomske kakofonije koja postoji među vodećim ekonomistima. Dijalektika globalizacije čini bit drugog dijela rada kojim objašnjavamo ekonomski realitet, koji vodi zaključku da je mega-kapitalizam nova etapa u razvoju kapitalizma u koju smo zakoračili.

---

² Vidjeti također: Stojanov (2012.a-f), Stojanov i Jakovac (2012.).

1.1. Što nas uči Mikroekonomija

U udžbeniku iz Mikroekonomije navodi se da kada je granična stopa supstitucije (MRS) u potrošnji između dobra (X) i dobra (Y) jednaka graničnoj stopi transformacije (MRT) između dobra (X) i dobra (Y), ekonomija postiže stanje ravnoteže. U takvom stanju ekonomija uživa u privilegiji opće ravnoteže sa svim pripadajućim efikasnostima i karakteristikama (mikroekonomskim i makroekonomskim) opće ravnoteže: efikasnost u potrošnji, efikasnost u proizvodnji, efikasnost u alokaciji faktora proizvodnje, maksimiziran proizvođačev i potrošačev višak. Pareto optimum unutar nacionalne ekonomije sugerira da se ista nalazi na razini pune zaposlenosti i da ne postoji deficit, odnosno suficit u platnoj bilanci. Posljedično, nema mjesta niti inflaciji kada je postignuta ravnoteža između agregatne ponude i agregatne potražnje.

Prema teoriji komparativnih prednosti (koju smatramo sastavnim dijelom neoklasičnog ekonomskog modela) i Sayovu zakonu, dvije zemlje jednake ili slične veličine sa zajedničkim ukusima i potrošačkim preferencijama te istom tehnologijom mogu uživati u blagodatima otvorene vanjske trgovine, tj. mogu uvećati „zajednički” GDP sredstvima međunarodne podjele rada i međunarodne specijalizacije u proizvodnji. Specijalizacija u proizvodnji u objema zemljama dostiže optimalnu ravnotežu kada se granična stopa transformacije između dobara (X) i (Y) izjednači s cijenama dobra (X) i dobra (Y). U tom trenutku obje zemlje uživaju potpunu ekonomsku ravnotežu koju možemo izraziti sljedećom jednadžbom:

$$MRT_{xy} = P_x/P_y = MRS_{xy}(A) = MRS_{xy}(B)$$

gdje (A) označava zemlju A dok (B) označava zemlju B.

Logika savršene konkurencije, tretirajući pri tome dvije zemlje kao jednu, ili jednu zemlju, ali s dvjema regijama te uz pretpostavku da obje zemlje, odnosno regije funkcioniraju na načelu tzv. spojenih posuda, nalaže da obje (sve) zemlje mogu povećati svoje blagostanje uvozom jeftinijih inozemnih dobara i posljedično pomicanjem krivulje socijalne indiferencije na višu razinu u usporedbi s onom prije nastale trgovinske razmjene. U uvjetima „međunarodnog” Pareto optimuma, doprinosi slobodne vanjske trgovine za obje zemlje (cijeli svijet) očituju se u sljedećim učincima:

- optimalna alokacija resursa širom svijeta
- optimalan i uvećan potrošačev višak bez ugrožavanja proizvođačevog viška („win-win” situacija)

- izjednačene cijene i nadnice u obje zemlje, odnosno širom svijeta
- konvergencija stopa rasta GDP-a u obje zemlje, tj. u svim zemljama uključenim u vanjsku trgovinu.

Svi navedeni optimumi ostvareni su zajedno:

- s punom zaposlenošću u obje zemlje (širom svijeta)
- s cjenovnom stabilnošću širom svijeta
- s ravnotežom u bilanci plaćanja.

Ako uzmemo u obzir ova briljantna postignuća slobodne tržišne ekonomije i slobodne vanjske trgovine, ispada da neoklasična paradigma teorijski čvrsto sugerira svima zemljama (a tranzicijskim zemljama čak i praktički) da ne remete tržišni automatizam. Paradigma se zalaže za suzdržavanje od svih mogućih vrsta socijalne (državne) intervencije na tržištu i zastupa poduzetnički (animalni i racionalni) duh. Svjetska financijska kriza 2008. godine dovela je u pitanje valjanost većine determinanti neoklasične ekonomske doktrine. „Nevidljiva ruka” je nestala, a tzv. vidljiva ruka mudre i istodobno uplašene države postala je ponovno aktualna.

Može li državna intervencija glede regulacije tržišta razriješiti financijsku i ekonomsku krizu, pitanje je od najveće važnosti na koje cijeli svijet traži odgovor. K tome ne manje značajno pitanje je: da li je neoklasika vodila prema konvergenciji u okvirima svjetske ekonomije?

Uz ova krucijalna pitanja postoji još jedna otvorena stavka: označava li svjetska ekonomska kriza krah neoklasične ekonomske doktrine ili se pak samo nalazimo na rubu novog, revitaliziranog i restrukturiranog ekonomskog gledišta na svjetsku – globalnu ekonomiju?

1.2. Što nas uče neoklasične dogme o konvergenciji

Neoklasično promišljanje o rastu „pretpostavlja da uslijed nestašice kapitala isti ima visoki prinos. Ovo je samo po sebi moguće jer kada date radniku stroj koji prethodno nije imao, to ima veliki utjecaj na produktivnost. Skupa s pretpostavkom konstantnog prinosa na opseg i uz postojanje nepromjenjivih faktora kao što je ponuda radne snage, pretpostavka padajućih prinosa vrlo je snažna. Tijekom tranzicije ka novom stabilnom stanju, rast u zemljama gdje je kapital oskudan bit će visok zbog visokih povrata na kapital. Prema tome bi siromašne zemlje morale prilično brzo sustići one bogatije. Rast je visok kada je kapital po radniku (k) nizak, a rast opada kada (k) raste. Rast se zaustavlja kada je stopa povrata na kapital jednaka diskontnoj stopi“ (Easterly, 1998.).

Maddison (2001.) izražava slična stajališta o pitanjima rasta, razvoja i tzv. procesa sustizanja. „Kada bi se svijet sastojao samo od dviju skupina zemalja (razvijene i zemlje u razvoju), obrazac svjetskog razvoja mogao bi se protumačiti kao jasna demonstracija mogućnosti za uvjetnu konvergenciju predloženu od strane neoklasične teorije rasta. Pretpostavka je da zemlje niskog dohotka imaju priliku zbog svoje niske razvijenosti te da bi morale moći ostvariti brži rast od prosperitetnih zemalja koje se ionako nalaze blizu granice svojih tehničkih mogućnosti.“ Međutim, Maddison ukazuje na vrlo bitnu opasku i činjenicu nikad ranije spomenutu, ali možda skrivenu u neoklasičnoj paradigmati, o egzogeno zadanoj tehnologiji i kapitalu. Maddison zaključuje da se „taj potencijal može ostvariti samo ako su zemlje uspješne i učinkovite u mobiliziranju i alokaciji sredstava, poboljšanju njihovog ljudskog i fizičkog kapitala kako bi mogle asimilirati i usvojiti odgovarajuću tehnologiju. Nanovo oživljena Azija ugrabila je te mogućnosti. Ostale zemlje (ostatak Azije, Latinska Amerika, istočna Europa i zemlje bivšeg SSSR-a, Afrika) nisu. Njihova relativna pozicija znatno se pogoršala od 1973. godine.“

Fisher (1987.) dijeli Maddisonovo mišljenje o ulozi tehnološkog napretka kao jedne od glavnih determinanti ekonomskog rasta zemlje, pogotovo zemlje u razvoju. „Skromne dugoročne stope rasta industrijskih zemalja kao i naučene lekcije nisu nužno relevantne za niskorazvijene zemlje. Primarni razlog nalazi se u činjenici da su te zemlje daleko od tehnoloških granica; tehnološki napredak mogao bi odigrati značajnu ulogu u njihovom budućem rastu i to bez odvijanja značajnijih tehnoloških proboja. Stvarni dokazi naprotiv ne podržavaju hipotezu. Osim Japana, većina zemalja koja se trenutno nalazi u rangu industrijskih tržišnih ekonomija već jedno cijelo stoljeće nalaze se među zemljama visokog dohotka.“

Iskustva širom svijeta glede ekonomskog rasta zemalja različitih u razvoju koje sve više i više zaostaju za razvijenim zemljama (uslijed sve veće primjene neoklasičnog ekonomskog recepta), naveli su Vaneka (2004.) da o teoriji komparativnih prednosti (kao važne komponente neoklasične ekonomske paradigmati) zaključuje sljedeće:

„1. Polazišna točka mogega rada jest ta da je tradicionalna teorija komparativnih prednosti, na kojoj se temelji moderna globalizacija, netočna i da nije primjenjiva u današnjim uvjetima svjetske trgovine. Umjesto toga predlažem teoriju destruktivne trgovine koja puno bolje objašnjava i rezimira ono što se danas događa u svjetskoj trgovini.

2. Destruktivna trgovina vodi u svijet u kojem manjina bogatih dominira nad većinom siromašnih i, da stvar bude još gora, ovakva situacija ima tendenciju pogoršanja na način da bogati postaju još bogatijima, a siromašni siromašnjima. Tehnički gledano, situacija je eksplozivna.“

Rasprava o konvergenciji između niskorazvijenih i razvijenih zemalja glede slobodne trgovine i tijekova kapitala teško da može izbjeći tzv. Lucasov paradoks.

Taj paradoks očituje se u tome da kapital ne dotječe u siromašne zemlje gdje postoji njegova nestašica. Naprotiv, kapital iz tržišta u nastajanju otječe u napredne zemlje, a što je u suprotnosti sa neoklasičnim mišljenjem prema kojemu bi povrat na akumulirani kapital trebao biti viši tamo gdje je kapital „rijetkost“. Lucas nadalje zaključuje da valja napustiti neoklasičnu paradigmu, dok Reinhart i Rogoff zaključuju da je tome glavni krivac premija rizika zbog „lošeg ponašanja“ (Cohen u Stiglitz i Serra, 2008.). Cohen ukazuje na to da je, općenito gledano, omjer kapitala i outputa najviši među siromašnim zemljama. Ovo se pak može smatrati svojevrsnim anti-Lucasovim paradoksom. Siromašne zemlje, kojima nedostaju drugi inputi kao primjerice infrastruktura, moraju koristiti fizički kapital kao nadomjestak onih inputa kojih skoro pa i nema.

U ovom trenutku čini se da bi bilo korisno dati uvid u kritike neoklasične ekonomske paradigme kao i teorije komparativnih prednosti koje su iznijeli Stiglitz i Charlton (2005.), Horvat (1995.), Rodrik (1999.), Panić (2003.), Pitelis (2000.), Adelman (2001.). Nije nikakvo iznenađenje to što je Adelman predstavila termin KISS (engl. *Keep It Simple, Stupid*) u svojem radu pod nazivom „Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy“. Ona piše: „Tvrdim da je ekonomija prihvatila i pretočila KISS u sveobuhvatna načela, da je isto usvojeno na poslijediplomskim studijima te da može biti prekršeno jedino na vlastitu odgovornost samoga prekršitelja. Ovo načelo zahtijeva jednostavno objašnjenje i univerzalno važeće prijedloge. Dovelio je do tri velike zablude sa štetnim posljedicama, kako za teoriju tako i za ekonomsku politiku: nerazvijenost ima samo jedan uzrok, jedan kriterij dovoljan za ocjenjivanje uspješnosti razvoja, razvoj je log-linearni proces.“

Povijesni i istodobno zahtjevni dokaz potkrijepljen sa podosta primjera razvojnih iskustava mnogih zemalja tijekom povijesti, a koji idu u korist teza od Adelman, Stiglitz, Horvata, Pitelisa, Easterlyja itd., mogu se pronaći u knjizi Angusa Maddisona (2001.) pod nazivom „The World Economy“.

1.3. Što se u svijetu zbiva: kriza ili prosperitet?

Neoklasična ekonomija ne prepoznaje mogućnost krize. Ipak, američka ekonomija, vođena neoklasičnim ekonomistima, krajem rujna 2008. godine izgledala je kao da je na granici najteže ekonomske krize koju je svijet ikada vidio. Paket mjera izlaska iz krize, težak oko 700 milijardi američkih dolara, predložen je od strane Predsjednika i članova američkog Kongresa. Taj paket predstavlja najveću finansijsku intervenciju od početka razvoja kapitalističke tržišne ekonomije. Ne tako davno sama odluka o prijedlogu državne intervencije za jednog bi ekonomista bila ozbiljna

i životna pogreška. Optužilo bi ga se za manipulaciju i glupavost jer „zdravorazumsko” čitanje Smitha, Saya i Paretoa ne dozvoljava raspravljanje o ekonomskoj krizi, a kamoli da se ona smatra prijetnjom opstanku ekonomskog sustava.

Međutim, povijest nas uči da je postojala 1929. godina. Stoga je na kraju 2008. godine postavljeno pitanje: je li ili nije američki Kongres (i moćni ekonomisti) naučio lekciju o 1929. godini? Milton Friedman je smatrao da se kriza iz 1929. godine nikada ne bi dogodila da su postojale središnje banke i da su intervenirale u gospodarstvu. On je krizu iz 1929. godine smatrao krizom likvidnosti. Doduše, nakon što je državna intervencija tijekom 1930-ih imala proinflacijske efekte, pa čak i znakove stagflacije, Keynes navodi: „Prije tri godine bilo je važno koristiti fiskalnu politiku kao potporu ulaganjima. Kao što je bilo važno održati budžetski deficit u vrijeme kraha, sada bi bilo korisno prikloniti se drukčijoj politici. Mislim da se približavamo ili smo se već približili točki kada intervencija od strane centra postaje beskorisna.” Godine 1937. Keynes je bio duboko uznemiren visokom stopom inflacije (12% u Ujedinjenom Kraljevstvu) koja je koegzistirala s 12%-tnom stopom nezaposlenosti (Hutchinson, 1981.).

Interpretacija Keynesovog objašnjenja ekonomske krize, a koja je prihvaćena širom svijeta, jest ta da je kriza iz 1929. godine uzrokovana nedovoljnom potrošnjom (npr. Vade, 2008.). Ukoliko je takvo objašnjenje ispravno i odgovarajuće, sadašnja državna intervencija predložena od strane Kongresa SAD-a mogla bi premostiti tri Keynesove zamke (zamku likvidnosti, zamku očekivanja i zamku granične efikasnosti kapitala), ali pod drastično izmijenjenim političkim okolnostima. Prema tome, promatrano s aspekta krize iz 2008. godine, krajnje je važno utvrditi tko je bio u pravu (a tko u krivu) kada je riječ o objašnjavanju krize iz 1929. godine. Je li to bio Friedman (tj. neoklasični ekonomisti – monetaristi kao primjerice Metzler) ili Keynes (ali ne i kejnzijanci koji su krizu iz 1929. tretirali kao krizu nedovoljne potrošnje)? Je li možda moguće da je Marx bio u pravu što se tiče objašnjavanja kriza u 19. stoljeću, ali i krize uopće? Upravo se zato oslanjamo i na Keynesa i na Marxa ne bi li se ipak naučile neke lekcije.

1.4. Stari ekonomisti o krizi: Keynesov rendgen i Marxova magnetna rezonanca

a) Keynes

Osim Keynesa (1964.), Polanyja (1944.) i Hilferdinga (1948.), sve više i više suvremenih ekonomista ističe činjenicu da je sadašnje stanje ekonomskih poslova diljem svijeta, uključujući i razvijene zemlje, povezano s pretpostavkom „pogre-

šivosti tržišta” (Stiglitz i Serra, 2008.). Međunarodna „megaudruživanja” koja se odvijaju širom svijeta više nego ikad potvrđuju Marxov teorem koji možemo izraziti na sljedeći način: „Onoga trenutka kada bi formiranje kapitala došlo u ruke nekolicine glavnih centara, vitalni plamen proizvodnje u potpunosti bi se ugasio. Izumro bi. Roba se proizvodi onoliko dugo dok se proizvodi uz profit. Razvoj proizvodnih snaga rada povijesna je zadaća i opravdanost kapitala. To je jednostavno način na koji isti nesvjesno kreira materijalne potrebe višega reda proizvodnje.” Posljednji slučaj koji potvrđuje tezu jest akvizicija US Airways od strane United Airlines krajem 2012.g.

Keynes je (onako kako ga čitamo) smatrao da je glavni uzrok ekonomske krize pad granične efikasnosti kapitala, tj. da taj pad uzrokuje privredni ciklus. „Pod cikličkim kretanjem smatramo da kako sustav napreduje (npr. nagore), sile koje ga tjeraju naprijed u početku skupljaju snagu i imaju kumulativan efekt jedna na drugu, ali postupno gube svoju snagu sve do određene točke u kojoj bivaju zamijenjene sa silama koje djeluju u suprotnom smjeru. Također smatramo da postoji prepoznatljiv stupanj pravilnosti u vremenskim sekvencama i trajanju kretanja nagore i nadolje. Međutim, postoji još jedna karakteristika privrednog ciklusa na koju se moramo osvrnuti kako bi naše objašnjenje bilo odgovarajuće: fenomen krize – činjenica da se zamjena kretanja nagore s tendencijom kretanja nadolje često odvija iznenada i silovito dok, u pravilu, tako oštra prekretnica ne postoji kada je riječ o zamjeni tendencije kretanja nadolje s onom nagore.”

Tako prema Keynesu (1964.), prosperitet neočekivano mijenja svoje lice te nasilno biva pretvoren u krizu. Tržišni mehanizam ne funkcionira tako brzo u obratnome smjeru ako uopće i funkcionira automatski. Keynes je smatrao da krize nisu uzrokovane porastom kamatnih stopa. Krize su posljedica naglog pada granične efikasnosti kapitala. „Kasnije faze buma karakteriziraju optimistična očekivanja o budućem prinosu kapitalnih dobara, dovoljno velikom da neutralizira njihovo rastuće obilje, rastuće cijene njihove proizvodnje i, po svojoj prilici, rastuće kamatne stope. Pod utjecajem kupaca koji su većinom neupućeni u ono što kupuju i špekulanata koji se više brinu o predviđanju sljedećeg preokreta na tržištu (nego o razumnoj procjeni budućeg prinosa kapitalnih dobara), sasvim je prirodno da, uslijed razočaranja na preoptimističnom i prenapuhanom tržištu, organizirana investicijska tržišta propadnu iznenada i uz katastrofalne posljedice.”

„Na početku krize zasigurno postoji znatan dio kapitala čija je granična efikasnost postala zanemariva ili čak negativna. Ali vremenski interval koji će morati proteći (prije nego nestašica kapitala uzrokovana njegovim trošenjem, propadanjem i zastarijevanjem uzrokuje dovoljno očitu nemogućnost povećanja granične efikasnosti) može biti donekle stabilna funkcija prosječne trajnosti kapitala u datom razdoblju, tj. epohi. Ako se karakteristike epohe promijene, standardni vremenski interval će se promijeniti.”

Povrh toga, vrijeme trajanja krize jasno je povezano s „normalnom stopom rasta u datom razdoblju.”

U vrijeme krize kapital se rasprodaje. Roba se prodaje bez obzira na cijenu. Pad granične efikasnosti kapitala loše utječe na sklonost potrošnji, i to drastičnim smanjenjem ulaganja te otpuštanjem radnika. Mišljenja smo da bi se Keynesove zamisli mogle uzeti u obzir kao napose relevantne za današnja razvijena društva. „Značajan pad granične efikasnosti kapitala ima tendenciju negativnog utjecaja na sklonost potrošnji. Isti obuhvaća ozbiljno opadanje tržišne vrijednosti dionica koje kotiraju na burzi. Spomenuto pak vrlo depresivno utječe na one grupe dioničara koji su aktivno zainteresirani za svoja ulaganja, pogotovo ako koriste posuđena sredstva. S „burzovno-orijentiranim” javnim svjetonazorom kakav postoji u SAD-u, rastuće tržište dionica može biti skoro pa esencijalan uvjet za zadovoljavajuću sklonost potrošnji, a ova okolnost (koja se donedavno zanemarivala) očito služi za daljnje pogoršanje depresivnih efekata uzrokovanih padom granične efikasnosti kapitala.” Kriza stoga ne može biti ublažena smanjivanjem kamatnih stopa. „Zaključujem da obveza uređenja trenutnog volumena investicija ne može sa sigurnošću biti predana u privatne ruke.” Ovu rečenicu napisao je John Maynard Keynes 1936. godine.

b) Marx

Prema Marxu (1962.), faza hiperprodukcije, koju možemo nazvati i fazom stagflacije (prema njezinom cjelovitom opisu u „Kapitalu”), konvertira se u novu fazu poslovnog ciklusa koja se naziva kriza. Ta ista kriza predstavlja duboku deflaciju. Prethodno povećanje cijena, hiperprodukcija dobara (ili proizvodnja dobara iznad razine proizvodnje koja jamči očekivani profit) mora biti smanjena na razinu „normalnih granica”. Taj je proces bolan i očituje se u padu cijena, padu dohoda, masovnoj nezaposlenosti i zatvaranju poduzeća. „Vrijednost robe žrtvuje se u svrhu očuvanja postojanosti te (fantastične i neovisne) vrijednosti u novcu.” Kao novčana vrijednost sigurna je onoliko dugo koliko je siguran i sam novac. Za nekoliko milijuna u novcu potrebno je žrtvovati mnogo milijuna u robama. Spomenuto je pak neizbježno u kapitalističkoj proizvodnji i čini jednu od „ljepota” takve proizvodnje. Potražnja za platežnim sredstvima nije ništa drugo doli potražnja za zamjenjivosti u novac, sve dok trgovci i proizvođači imaju na raspolaganju valjane vrijednosnice; to je potražnja za novcem- kapitalom svaki put kada nema kolaterale tako da avansiranje platežnih sredstava pruža ne samo oblik novca već i ekvivalent koji nedostaje, a s kojim će se izvršiti plaćanje. Ovo je točka rasprave o prevladavajućoj teoriji krize u kojoj su obje strane istodobno u pravu i u krivu. Oni koji tvrde da jednostavno postoji manjak sredstava plaćanja (a možemo reći

da je Friedman vidio uzroke Velike depresije iz 1929. godine na sličan način kao Paulson i Bernanke danas) ili misle samo na vlasnike „bona fide” vrijednosnica ili su pak budale koje su uvjerenе kako se dužnost i autoritet banaka sastoji od pretvaranja bankrotiranih varalica u solventne i ugledne kapitaliste, i to pomoću komada papira. Oni koji pak tvrde da postoji manjak kapitala, ili se samo igraju riječima (budući da upravo u takvim vremenima postoji gomila nepretvorljivog kapitala kao posljedica prevelikog uvoza i hiperprodukcije) ili se referiraju na one kreditne „kavalire” koji su trenutno doista u poziciji da više ne mogu dobiti kapital od drugih ljudi za nastavak svojega djelovanja pa sada potražuju od banke ne samo da im pomogne platiti za izgubljeni kapital nego da im omogući da nastave sa svojim prijevarama.

Prema Marxu i Keynesu, kriza predstavlja proces deprecijacije kapitala. Keynes smatra da proces deprecijacije vrijednosti kapitala predstavlja preduvjet za nestašicu kapitala, čime se povećava njegova granična učinkovitost. Kriza se teško može izbjeći ili pak ublažiti automatskim djelovanjem tržišnih sila. Politika povećanja kamatne stope u kriznim okolnostima, prema Keynesu, mogla bi biti osobito destruktivna. Pomoću svojih mjera ekonomske politike Keynes je htio spriječiti krizu. Upravo stoga je jasno zašto se on zalaže za ekspanzivnu financijsku politiku u fazi koja prethodi krizi. On želi bum pretvoriti u trajni kvazibum.

Na tijek svjetske ekonomske povijesti, ali i sadašnjosti, utječu interesi vodećih snaga (klasa) u društvu. Interesi oblikuju ekonomsku ideologiju, a ekonomska ideologija pak pruža streljivo za kreiranje mjera ekonomske politike u korist djelotvornog razvoja mikroekonomskih subjekata. Keynesov primjer tome zorno svjedoči.

1.5. U labirintu ekonomske misli suvremenih ekonomista

Paul Krugman u radu „Why Aren't We All Keynesians Yet?”, publiciranom u časopisu „Fortune“ u kolovozu 1998. godine razmatra ulogu Keynesa i Marxa u povijesti ekonomske misli. On napominje da je Keynes dao velik doprinos u objašnjenju uzroka ekonomskih kriza i recesija. On naglašava da je Keynesova „Opća teorija” za ekonomsku znanost isto ono što Darwinov „Origin of Species“ znači za biološke znanosti. Za njega je Marxov rad samo nelogična i stupidna doktrina (Krugman, 1998.).

Keynes osobno na jednom od sastanaka Kluba političkih ekonomista u Cambridgeu kaže da je čitao Marxa jednako tako kao da je čitao detektivsku priču. Mada ga je Bernard Shaw poticao da promisli Marxa, Keynes drži da „Kapital” nije ništa drugo do knjiga o zastarjelim akademskim kontroverzama.

Vlastitim istraživanjima Keynesa („Opća teorija”) i Marxa („Kapital”) još 1985. godine došli smo do spoznaje da je, osim ideoloških razlika, Keynes = Marx (Stojanov, 1985.).

Robert Lucas, nobelovac, 1980. godine pisao je da je Keynesova ekonomija toliko smiješna da na istraživačkim seminarima nitko ne uzima Keynesovu teoriju ozbiljnom. Dapače, ako netko i bi, drugi sudionici bi zviždali i namigivali jedan drugomu, držeći da je takav stav u najmanju ruku ponižavajuća komedija (Krugman, 2009.). Lucas ističe 2003. godine da je središnji problem prevencije depresije riješen. Tijekom 2004. godine isti stav ima i Ben Bernanke, dok Olivier Blanchard (glavni ekonomist IMF-a) 2009. godine naglašava da je stanje makroekonomije dobro.

Ni Friedman nije pošteđen sličnih ocjena. Brad de Long (sa sveučilišta Berkeley) lamentira nad čikaškom školom i Friedmanom te njihovim intelektualnim kolapsom. Škole danas u cijelosti odbacuju Friedmana i njegove ideje (Krugman, 2009.).

U listopadu 2008. godine, Alan Greenspan (nekadašnji šef Federalnih rezervi SAD-a) priznaje da je u stanju „šoka i nevjerice“ budući da je s krizom koja je počela 2007. godine cijela intelektualna zgrada ekonomije kolabirala.

Tijekom 1980-ih Edward C. Prescott piše da je nezaposlenost pitanje voljne odluke radnika da ne rade. Prema neoklasici i čikaškoj školi, Velika kriza 1929. godine mogla bi se objasniti izborom radnika da se odmaraju. Prescott je 2004. godine dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju!

Ovo nas vraća Henry Louis Mencken-u s komentarom da „uvijek postoje lagana rješenja za svaki problem čovječanstva – prikladna, vjerojatna ali pogrešna“ (Krugman, 2009.). Keynes bi na to reagirao: „Pretpostavljati da je fleksibilna politika plaća ispravan i odgovarajući element sustava koji je po svojoj naravi laissez-faire, daleko je od istine. Jedino u visoko autoritativnim društvima, u kojima se iznenadne, znatne i sveukupne promjene mogu ozakoniti moguće je uspješno provesti fleksibilnu politiku plaća. Moguće je zamisliti da se tako nešto dogodi u Italiji, Njemačkoj ili Rusiji, ali ne i u Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama ili Ujedinjenom Kraljevstvu“ (Keynes, 1964.).

Što tek reći o oprečnim mišljenjima uglednih ekonomista o ulozi slobodne međunarodne trgovine u procesu privrednog razvoja kako razvijenih tako i manje razvijenih zemalja kada se, naprimjer, Krugman ne slaže sam sa sobom. U pokušaju da ipak objasni razlog(e) nejednake raspodjele blagostanja (u uvjetima slobodne i otvorene vanjske trgovine) Krugman (u Stiglitz i Serra, 2008.) navodi dva pitanja koja su godinama držala ekonomiste u zabludi: „Kao prvo, ljudi su očekivali da će pozitivni efekti liberalizacije na rast biti izdašni... Kao drugo, postojalo je opće stajalište da će politika slobodne trgovine više težiti ujednačivanju razvoja među zemljama nego produbljivanju nejednakosti. Ovakvo gledište proizlazi iz

teoretskih razmatranja. Naime, jednostavan Heckscher-Ohlin (H-O) trgovinski model sugerira da bi otvaranje trgovini ekonomija bogatih radom moralo povećati nadnice, a u isto vrijeme sniziti trošak rada i kapitala. Osobno sam kriv zbog uvjerenja da su niske razine nejednakosti u Južnoj Koreji i Tajvanu, barem djelomično, rezultat politika izvozne orijentacije i slobodne trgovine. Nadalje, u toj vjeri (da će otvorenost ekonomije imati ujednačavajuće djelovanje) nisam bio jedini.“

Ali ni to nije sve. U tom istom radu Krugman nastavlja sa razmišljanjem: „U ranijim osvrtima na Vašingtonski konsenzus tvrdio sam da su ljudi, pogotovo ja osobno, očekivali da će trgovinska liberalizacija biti svojevrstni ekvalizator u zemljama u razvoju. Prvenstveno jer će zemlje bogate radom izvoziti radno intenzivna dobra, a uvoziti kapitalno intenzivna dobra što će s jedne strane povećati nadnice, a sa druge strane smanjiti povrate na ostale faktore. Jasno, spomenuto se u Latinskoj Americi nije ostvarilo. Zašto?“

Ili, ugledni Jagdish Bhagwati, sa Sveučilišta Columbia, u knjizi „In Defence of Globalization“ 2004. godine na temu slobodne trgovine i njezinih blagotvornih efekata na blagostanje i razvoj koje zagovara, piše: „Samo će ignoranti sugerirati siromašnim zemljama razgovor o nepravednoj (*engl.* unfair) trgovini, jer je to jedna kodirana fraza koju koriste protekcionisti u razvijenim zemljama da reduciraju uvoz iz siromašnih zemalja, budući da se izvozna konkurentnost siromašnih zemalja odražava mjerama *unfair* konkurencije i *unfair* trgovine.“ Ignoranti, nobelovac Joseph Stiglitz i Andrew Charlton 2005. godine publiciraju knjigu pod naslovom „Fair Trade For All – How Trade Can Promote Development“.

Što tek misliti o kratkom članku Paul Krugmana (2012.a) u kojem on opominje New York Times da ne publicira smiješne priloge poput onoga profesora čikaškog sveučilišta Casey Mulligana na temu potpune neučinkovitosti monetarne politike na ekonomski život, a utemeljenog na istraživanjima nobelovca Eugene Fame (također čikaško sveučilište).

Zar nismo suočeni s općom kakofonijom vrhunskih ekonomista? Kome, kada i zašto vjerovati u prosuđivanju dometa ekonomske teorije i ekonomske misli? Da ste premijer neke države koga biste angažirali kao savjetnika?

Kako su mogući ovakvi stavovi i promašaji velikih ekonomista, ako je ekonomija egzaktna znanost u kojoj se sve može s izvjesnošću predvidjeti na osnovi dobrih informacija racionalnog ponašanja „homo economicusa“, fleksibilnošću svemogućeg i sveregulirajućeg tržišta, a k tomu se može intelektualno verificirati sjajnim matematičkim modelima poput onih koji se koriste u fizici ili raketnoj znanosti?

Kako je Fukuyama mogao zaključiti na osnovi teze o fleksibilnosti tržišta i teze o „efikasnim financijskim tržištima“ da je civilizacija na kraju svoje evolucije jer je dosegla optimalni model i put kretanja u postojećem demokratsko-tržišnom

tipu društva? On kao da nije htio znati da je strukturna dimenzija problema suvremene krize transformacija kapitalizma od industrijskog u financijski i dalje.

Umjesto Schumpeterove „kreativne destrukcije“ i kreativnog poduzetnika razvio se „rent-seeking“ financijski kapitalist koji je hipotezu o efikasnim financijskim tržištima Eugena Fama (ako je uopće i bila realna) transformirao u hipotezu Minskog o financijskoj nestabilnosti, i to na planu globalne ekonomije. Tobin (nobelovac) financijsku je nestabilnost kapitalizma nazvao njegovom Ahilovom petom.

Stoga staromodnog ekonomista neće iznenaditi, a mladog hoće itekako, istraživanje trojice ekonomista (Jordá, Schularick i Taylor, 2011.) pod naslovom „When credit bites back: leverage, business cycles, and crises“ u kojemu oni, kako navode, po **prvi put** u ekonomskoj povijesti temeljem istraživanja konstatiraju da faza boom-a ide ruku pod ruku s kreditnom ekspanzijom koja vodi k recesiji, eventualno depresiji, kada dolazi do kontrakcije kredita i deflacijskih tendencija. Ovi ugledni ekonomisti kao da nikada nisu čitali Keynesa, da ne spominjemo Marxa ili Kondratieva, Fishera pa čak i Minskog.

Zar je onda čudno da je njemačka kancelarka Angela Merkel 2008. godine na stranačkoj konvenciji CDU-a, razmatrajući uzroke svjetske ekonomske krize, rekla: „Korijen - uzrok krize je vrlo jednostavan. Čovjek jednostavno o tome treba upitati kućanicu, ovdje u Stuttgartu, u Baden-Württembergu. Ona bi kratko, jednostavno i posve ispravno rekla dio životne mudrosti: da ne možemo živjeti iznad naših mogućnosti. To je srž krize. Pa zašto je onda svijetu teško odgovoriti na ova pitanja? Zato što smo se previše često oslanjali na eksperte koji to stvarno nisu bili. Možda nismo znali da nisu bili stručnjaci, ali znamo danas. Kad smo sada počeli zajedno razmišljati o tome kako valja odgovoriti na nova globalna pitanja, mislim da treba manje vjerovati takozvanim ekspertima. Umjesto toga valja slijediti načelo zdravoga razuma.”

Spomenimo u ovome kontekstu i Krugmanov komentar (Krugman, 2012.b) koncepcije tadašnjeg šefa ECB-a Jean-Claude Tricheta iz 2010. godine. Naime, Trichet je tvrdio da stezanje remena ne izaziva stagnaciju u ekonomiji. Dapače, ono je preduvjet za stvaranje klime povjerenja kućanstava, tvrtki i investitora, a ono je opet ključ zapošljavanja i rasta. U travnju 2012., nakon stezanja remena, eurozona bilježi znatan pad PMI-a (*engl.* manufacturing purchasing managers index). Sada pad PMI-a ne pogađa samo periferiju Europe nego i samu Njemačku.

Slično kancelarki Merkel promišljao je Ciceron 55 godina prije Krista: „**Javne financije moraju biti zdrave, budžet mora biti ujednačen, javni dug mora biti smanjen, moramo se boriti protiv arogancije državne administracije i kontrolirati je, pomoć drugim zemljama mora biti smanjena a kako Rim ne bi bankrotirao, narod mora naučiti raditi umjesto da živi od javne pomoći**”.

Ciceron je bio u pravu u svoje vrijeme, vrijeme barter ekonomije, kada je novac imao samo funkciju prometnog sredstva (R-N-R), odnosno kada još nije postao kapital (N-R-N)!!! Što nam drugo, do isto što i Ciceron, sugeriraju ili, bolje rečeno, nalažu suvremeni ekonomisti međunarodnih financijskih institucija ili rejting agencija? Što drugo, do isto što i Ciceron, Vlada Republike Hrvatske ima kao osnovu svojih ekonomskih reformi uz, naravno, fleksibilnost tržišta rada?

Kako je to moguće? Zar se ništa nije bitno izmijenilo od Cicerona do 2013. godine? Kao da smo svi zatočenici neoklasičnih ekonomista.

II. Ekonomska znanost bez ekonomske teorije

Kapitalizam je, onako kako ga promatra Fukuyama, mrtav. Do rujna 2008. godine neoklasični ekonomisti vjerovali su da će slobodna trgovina i „laissez-faire“ zauvijek biti kovači mira širom svijeta. Očito su bili u krivu. „Quo vadis“ ekonomska znanosti od svjetske ekonomske krize 2007. godine do danas? Kriza koja je bila, prema mnogima vodećim ekonomistima svijeta, nemoguća pojava? (Nova ekonomija; Summers, Lucas...). Kao da nismo naučili lekcije ekonomske povijesti još od „Tulip“, „Mississippi“ ili nekih drugih „balona“ (*engl.* bubbles), pamučnih i drugih kriza koje se ponavljaju logikom Kondratieva, Marxa pa i Schumpetera još od prvih dana tržišne – kapitalističke ekonomije?

Izgleda kao da nismo. Staromodnom ekonomistu to bi bilo pomalo čudno, ali mladim i posebice nobelovcima poput Lucasa, Romera ili Prescottta to je bilo smiješno. Prema njima privredni ciklus je povezan s tzv. realnim ekonomskim kretanjima – tehnološkim promjenama. I to je to. Kredit, novac ili, suvremenim jezikom rečeno, tzv. leverage nisu ni od kakvog značenja u razvoju privrednog ciklusa ili krize.

Tko su neoklasični ekonomisti? Neoklasični ekonomisti došli su do spoznaje o određenim načelima djelovanja ekonomije, odnosno do spoznaja o tržištu i ekonomskim zakonitostima. Prema njima, nevidljiva ruka automatizmom djelovanja tržišta automatski uspostavlja uvjete ravnoteže i na tržištu i u cjelini nacionalne privrede. Na tržištu čiste konkurencije položaj firme funkcija je njezinih prihoda i rashoda. Treba se odmah podsjetiti jednoga od osnovnih načela neoklasičara, a to je **načelo padajućih prinosa i rastućih troškova**. Polazeći od načela padajućih prinosa, firma nastoji maksimizirati profit. S tim ciljem ona odlučuje o izboru faktora proizvodnje, dakle firma formira određenu proizvodnu funkciju. Položaj firme nije isti na kratak i na dugi rok. Maksimizacija profita na kratak rok dovodi firmu i industriju u cjelini u položaj da se na dugi rok suoče s problemom proizvodnje bez profita. Takva moguća situacija djeluje na firmu barem u dva pravca: da pokuša smanjiti troškove proizvodnje ili da preseli svoj kapital u drugu industriju.

Razmišljanju i ponašanju firme velikim dijelom odgovara razmišljanje i ponašanje kućanstva. Cilj kućanstva je maksimiziranje korisnosti. U funkciji toga cilja kućanstvo formira ponudu i potražnju radne snage. Svakako, potražnja za radnom snagom je i tu funkcija profita, odnosno položaja firme na tržištu. Neoklasični ekonomisti prihvaćaju pretpostavku o čistoj konkurenciji kao jednu od osnovnih pretpostavki cjelokupne analize. Vrijeme u kojem su živjeli davalo im je za to pravo. Tržište funkcionira u uvjetima čiste konkurencije onda kada su, prema Baumolu (1979.), zadovoljeni sljedeći uvjeti:

- Na tržištu je velik broj proizvođača. Velik broj proizvođača omogućava heterogenu ponudu i potražnju na tržištu. Pojedina firma ne može utjecati na visinu cijene niti kao kupac niti kao prodavač. Firma je tzv. price taker. **Nije li ova pretpostavka u naše vrijeme apstrakcija?**
- Homogenost proizvoda. Velik broj ponuđača na tržištu nudi homogene proizvode. Kupcu je svejedno od koga kupuje robu. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**
- Na tržištu postoji sloboda ulaska i izlaska. Firme ulaze na tržište ili sele sa tržišta rukovođene, prije svega, kriterijem profita i to očekivanog profita. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**
- Postoji perfektna informiranost. Ona podrazumijeva transparentnost tržišta i znači potpunu informiranost firme o stanju i perspektivama tržišta, posebno kada je riječ o cijenama, ponudi i potražnji. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**
- Sliku potpune konkurencije možemo dopuniti kada u razmatranje uključimo međunarodno tržište i pravila robne arbitraže i djelovanje zakona jedne cijene. Robna arbitraža i zakon jedne cijene omogućavaju da se cijene robe izjednačavaju, odnosno da teže k izjednačavanju u međunarodnim razmjerima. **Nije li i ova pretpostavka apstrakcija?**

Ako su sve pretpostavke neoklasične ekonomije apstrakcije, nije li tada **neoklasična ekonomija jedna virtualna ekonomija**? Nisu li Pareto optimum i Sayov zakon tržišta virtualni? U točki Pareto optimuma nacionalna ekonomija suočena je s načelom „kapitalističkog komunizma“: na jednak kapital jednak profit. Zbog toga je Keynes okvalificirao neoklasiku kao specijalan slučaj, a on je kreirao „Opću teoriju.“ **Je li Keynesova teorija opća teorija ili je to teorija vezana za jednu fazu privrednog ciklusa – recesiju ili depresiju?** Ako je to tako, a mi držimo da jest, onda je i monetarizam vezan za drugu fazu privrednog ciklusa – stagflaciju i, prema tome, ni on nije cjelovita ekonomska teorija.

Prema tome, kejnzijizam, monetarizam, neokejnzijizam, postkejnzijizam, škola racionalnih očekivanja, tzv. teorija realnog poslovnog ciklusa nisu generalne ekonomske teorije. To su izdanci virtualne neoklasike vezani za određeno

stanje ekonomije na putu njezinog kontinuiranog kretanja i dinamike. K tome to su teorije ekonomskih politika (ekonomske škole) koje se odnose na reguliranje ekonomskih kretanja jedne nacionalne ekonomije - teritorijalne države. Mislimo da su one za vrijeme u kojem živimo, a to je vrijeme globalizacije, sve manje relevantne a ponekad čak i kontraproduktivne.

II.1. Dijalektika globalizacije i ekonomska znanost

Postoji velik broj definicija globalizacije. Sve one se manje ili više svode na integriranost zemlje u međunarodnu podjelu rada i integriranost faktora proizvodnje u internacionalnim razmjerima. Tako Bhagwati (2004.) definira ekonomsku globalizaciju kao „integraciju nacionalnih ekonomija u međunarodnu ekonomiju kroz trgovinu, izravne inozemne investicije, kratkoročno kretanje kapitala, međunarodnu mobilnost radnika i humanitaraca uopće te međunarodne tokove tehnologije.“ Anne Kruger definira globalizaciju kao „fenomen zahvaljujući kojemu su ekonomski subjekti u bilo kojem dijelu svijeta mnogo više pod utjecajem događaja u svijetu nego ranije“ (Wolf, 2004.). Mi držimo da su ovakve i slične definicije globalizacije - tehničke i površinske definicije globalizacije.

Dublja definicija globalizacije i nama bliža je Hendersonova definicija. David Henderson, bivši glavni ekonomist OECD-a, definira globalizaciju kao “slobodno kretanje roba, usluga, rada i kapitala, pri čemu se kreira jedinstveno tržište inputa i outputa te potpuni nacionalni tretman inozemnih investitora tako da, ekonomski uzeto, više nema stranaca“ (Wolf, 2004.).

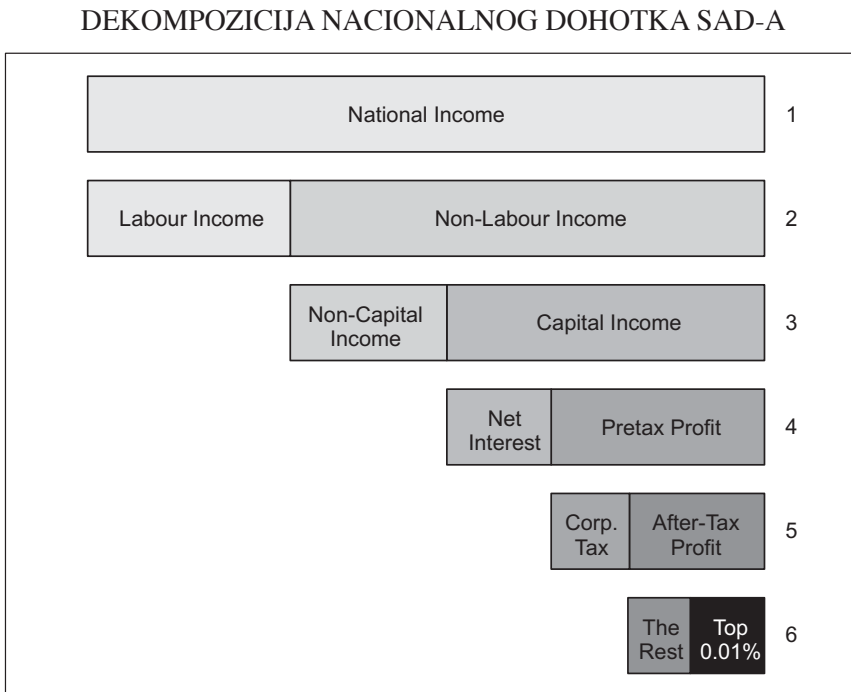
Mi smo najskloniji vlastitoj polit-ekonomskoj definiciji koja drži da je globalizacija proces privatizacije svjetskih ekonomskih resursa od strane velikog kapitala, vrlo često virtualnog i hibridnog, o čemu svjedoči eksponencijalna ekspanzija financijskih derivata zadnjih dvadesetak godina čija je vrijednost dosegla 457 trilijuna eura 2007. godine (Reuters, 2008.).

A, ako je privatizacija politički proces s ekonomskim konzekvencama, dijalektički dolazimo do zaključka da je globalizacija proces transformiranja teritorijalne (nacionalne) države u tržišnu, korporativnu globalnu državu kao novu etapu u razvoju kapitalizma, koju bismo nazvali mega-kapitalizam, a koja (dijalektički promatrano) čini etapu razvoja kapitalizma koja prethodi post-kapitalizmu i post-tržišnom društvu, onako kako su to vidjeli Marx (Kapital, 1962.), Keynes (Economic Possibilities for our Grandchildren, 1932.) ili Hilferding (Financijski kapital, 1948.).

II.2. Neoklasika – paradoks logike ili logika paradoksa

Vlade ne rješavaju problem, one jesu problem. Moderna ekonomska politika smatra da je država blagostanja (*engl.* welfare state) odigrala svoju ulogu skrbnika ekonomskog napretka i prosperiteta. Nova ekonomska politika djeluje pod sloganom: „Najbolja industrijska strategija sastoji se od teških kazni za poslovni neuspjeh, visokih nagrada za uspjeh te niskih kamatnih stopa bez inflacije“. Od tada, monetarizam (preimenovan na kraju 20. stoljeća kao neoliberalizam / neoklasicizam) postao je „mainstream“ ekonomska politika. Neoliberalizam je doveo do bankrota mnoge tvrtke u svim zemljama koje su posegle za njim. Neoliberalizam još je uvijek nacionalna ekonomska politika, on još uvijek ima nacionalni identitet. Funkcionirajući, dakle, skupa sa nacionalnim gospodarskim razvojnim ciljevima, doveo je do strukturalne preobrazbe ekonomije u svim zemljama gdje je „uzeo maha“. Doveo je do centralizacije kapitala i stvaranja gigantskih tvrtki. U svjetskoj ekonomiji stvorio je uvjete za interkontinentalnu ekonomsku integraciju poduzeća. Redistributivni učinci monetarističkog tipa ekonomske politike u slučaju SAD-a najbolje se mogu vidjeti iz slike 1.

Slika 1.

Izvor: Bichler and Nitzan (2012.)

Ova opažanja, uz kapitalistička dalekovidna osmatranja, sugeriraju da je sadašnja kriza rezultat jačanja (ne slabljenja!) kapitalista te da se kapitalistička moć približava svojoj socijalnoj asimptoti - razini previsokoj za održavanje, a kamoli povećavanje.

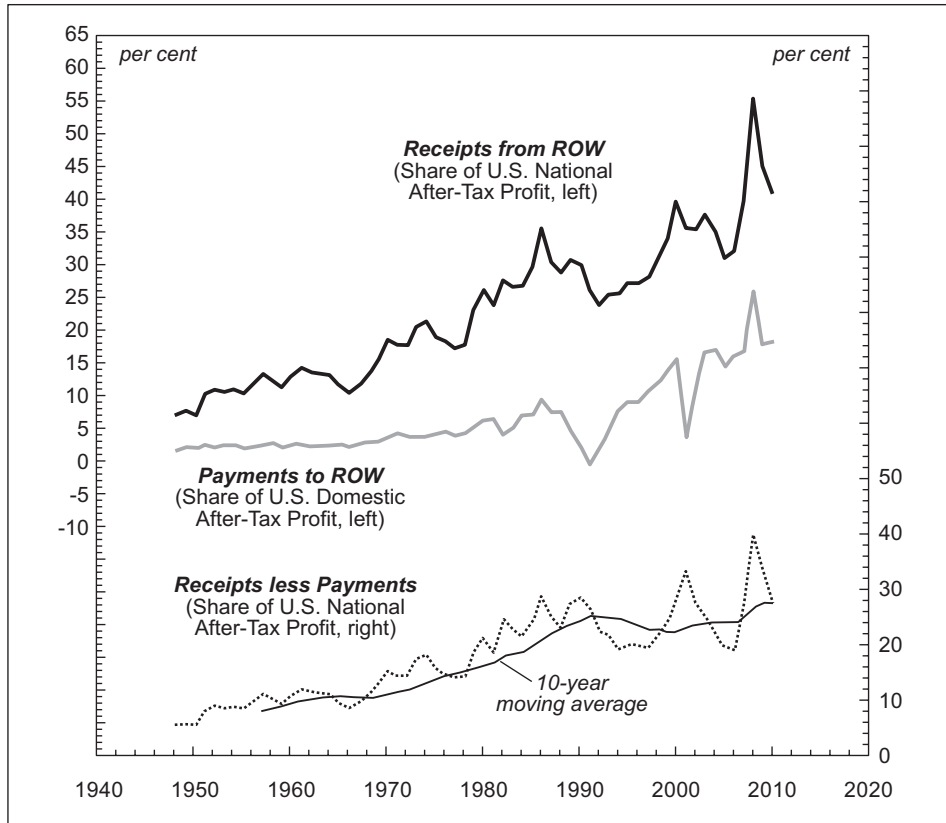
Prema Denis Lumbu (1990.), konkurencija u robnoj trgovini značajno je porasla budući da je kao takva izložena globalnoj konkurenciji. „Između 1979. i 1989. godine u Americi je 1,4 milijuna radnih mjesta izgubljeno u industriji, a ipak industrijska je proizvodnja porasla za oko 30 posto. Integracija između američkih i europskih transnacionalnih korporacija dostigla je iznos od 200 milijardi dolara godišnje. Godine 1989. samo u Europi posao europskih transnacionalnih tvrtki iznosio je više od 50 milijardi dolara. Između 1984. i 1988. godine izravne europske i japanske investicije u SAD porasle su za 108 odnosno 37 milijardi dolara“ (Marris, 1984.).

Ekonomska znanost koja je do vremena suvremene globalizacije uglavnom odražavala nacionalne ekonomske interese, pretvara se u ekonomsku znanost koja odražava interese novih temeljnih subjekata globalizacije društva, kao što su transnacionalne mega-korporacije i transnacionalne mega-banke. Kada i ako dođe do morbidne afirmacije prvoga načela globalizacije – profita, tada će globalno društvo biti spremno za svoju preobrazbu u post-tržišno gospodarstvo i post-kapitalističko društvo (Soros, 1997.), a ekonomska znanost će izgubiti svoj smisao.

Transnacionalizacija poslovanja i realizacije profita (globalizacija ekonomije) može se vidjeti i iz sljedećeg dijagrama. Gornji dio dijagrama prikazuje proporciju profita američkih korporacija u ukupnom profitu nakon plaćanja poreza koji se realizira investiranjem diljem svijeta. Možemo primijetiti da je udio profita koji dolazi iz inozemstva (ROW) iznosio manje od 10% ukupnog profita tijekom 1940-ih i 1950-ih godina. Danas je taj udio oko 50%.

Slika 2.

NETO PROFIT AMERIČKIH KORPORACIJA: PLAĆANJA (PAYMENTS) SVIJETU, PRIMANJA (RECEIPTS) IZ SVIJETA

Izvor: Bichler and Nitzan (2012.)

Jednako tako s dominacijom neoliberalne doktrine otvaranje SAD-a prema svijetu dovelo je do ekspanzije plaćanja svijetu s nekih 5% u 1990-im na 20% zadnjih godina, što predstavlja odraz penetracije američkog tržišta od strane inozemnih korporacija (vidjeti „payments to ROW“ na slici 2).

Umjesto „laissez-faire“, malih i srednjih poduzeća, konvergencije, razvijenosti nacionalno i internacionalno, primijenjena neoklasika dovela je, rekli bismo prirodno, do potpuno suprotnih pojava u realnom svijetu. Virtualna neoklasika producira realnu bijedu na jednoj strani i ogromnu koncentraciju moći na drugoj strani.

Temeljni ekonomski subjekti našega doba su transnacionalne korporacije (TNK) i transnacionalne banke kao lideri i zrcalni odraz procesa globalizacije. Temeljno mikroekonomsko načelo njihovog ponašanja jest načelo rastućih prinosa i padajućih troškova! Transnacionalizacija ili globalizacija svjetske ekonomije formira globalno tržište, ali tržište čija je jedna od glavnih karakteristika imperfektna konkurencija s prevladavajućom oligopolnom tržišnom morfologijom. U uvjetima oligopola velike korporacije postaju „price maker“, ali i „rule maker“. Tržište ne određuje ponašanje tržišnih subjekata kao što je to slučaj u uvjetima pune konkurencije. Dapače, „veliki“ formiraju tržište i njime upravljaju, oni ga dijele. Transnacionalne korporacije disperziraju proizvodnju diljem svijeta u cilju minimiziranja troškova proizvodnje, a istodobno koriste svjetsku „krivulju“ potražnje kao izvor svojega marginalnog prihoda. Dakle, dok postojeća mikroekonomska teorija pomaže razumijevanju poslovanja transnacionalnih korporacija, makroekonomska teorija globalne ekonomije nije niti na horizontu.

U svemu tome, transnacionalne korporacije značajno utječu na formiranje makroekonomske i razvojne politike država diljem svijeta koje su postale ovisnici o FDI-u, dakle o onome kapitalu koji TNK-e imaju u izobilju. Dakako, kao što to i suvremena praksa pokazuje, u tome imaju nemalu potporu međunarodnih finansijskih institucija.

Je li bilo koja od postavki virtualne neoklasike valjana u ovako nastajućem globalnom svijetu? Ako nije, onda neoklasika u vrijeme globalne ekonomije zavrjeđuje da ide u ropotarnicu povijesti. Opet, globalna ekonomija nema svoju teorijsku konstrukciju promatrano iz kuta globalne ekonomije u cijelosti, tj. iz tzv. makroplana.

Što se optimizira u globalnoj ekonomiji? Je li to BDP? Čiji BDP treba optimizirati: globalni ili pojedinih ekonomski nesuverenih država koje su se privatizacijom lišile svojih resursa pa sada nemaju čime upravljati? Što je s pitanjem zaposlenosti? Što je s pitanjem optimalne alokacije resursa na makrorazini ili s pitanjem opće ravnoteže? Jednaka pitanja možemo postaviti i za EU kao potencijalnu federaciju članica.

Čini se da smo uhvaćeni u zamku ekonomskog realiteta globalizacije i aplikacije virtualne ekonomije i/ili eventualno njezinih izdanaka (škola) relevantnih za teritorijalnu državu. Virtualna neoklasika, navodno, vodi k ekonomskoj konvergenciji kako u teritorijalnoj tako i u globalnoj ekonomiji. U stvarnosti, ona je vodila prema ekonomskim nejednakostima i divergenciji u teritorijalnoj državi. U globalnoj ekonomiji i tržišnoj državi ona mora voditi divergenciji još više. Zar kriza Europske unije to zorno ne svjedoči unatoč svim intervencijama Bruxellesa i djelomično svake države članice? Europska unija postala je funkcionalna integracija velikih kapitala više nego što je zajednica država. Načela teritorijalne države i tržišne države su se izmiješala i stoga ne čudi da je budućnost EU-a neizvjesna.

Globalizacija provocira čitav niz pitanja koja se odnose na proces ekonomskog razvoja i njegove efekte kako na zemlju domaćina tako i na zemlju izvoznicu kapitala. Naprimjer: američka TNK proizvodi produkt u Kini izvozom kapitala iz SAD-a, a potom uvozi robu iz Kine u SAD. Sa stajališta standardne platno-bilančne statistike posao je čist i jasan. Međutim, polit-ekonomski i sa stajališta pitanja vlasništva (kapitala posebno) čini se puno maglovitije kako tretirati takvu transakciju. Uvozi li SAD svoju robu proizvedenu svojim kapitalom i znanjem ili uvoze kinesku robu? Izravne inozemne investicije i TNK u globalnoj ekonomiji provociraju konfuziju na relaciji teritorijalna država – tržišna država.

Ovo, na prvi pogled, platno-bilančno pitanje možda je samo početak otvaranja **Pandorine kutije** koju će morati otvoriti i studirati novi ekonomisti. Jednom otvorena Pandorina kutija globalizacije imat će dalekosežan utjecaj na odnose između teritorijalne i tržišne države kao i na odnose virtualne neoklasike i realne korporatizacije svijeta.

III. Zaključak

Mega-kapitalizam je, držimo, sljedeća etapa u razvoju kapitalizma koja vodi mega-korporacijskom (mega-bankarskom) kibernetičkom robotiziranju čovjeka – djelatnika (kibernetičko robovlasništvo). Ovome procesu, čini se, ide u susret **neuroekonomija**, koju bismo definirali kao kibernetiziranu neoklasiku u uvjetima imperfektog tržišta. Svakako, proces će pratiti odumiranje teritorijalne države. Tomu u prilog svjedoče dnevni recepti ekonomske politike smanjenja javnog sektora od zemlje do zemlje, čemu istini za volju dijelom pogoduje i ekonomska kriza.

Komplementarno tomu, na globalnom planu, Svjetski (globalni) ekonomski forum definira kompetitivnost kao set institucija, politika i faktora koji determiniraju razinu proizvodnosti ekonomije. Razina produktivnosti, opet, determinira razinu prosperiteta koju zemlja može doseći. Razina proizvodnosti jednako tako determinira prinos na investicije u jednoj ekonomiji, koji je fundamentalni pokretač njezine stope rasta. Drugim riječima, što je jedna ekonomija kompetitivnija brže će se razvijati.

Indeks globalne konkurentnosti (*engl.* Global Competitiveness Indeks – GCI) ima dvanaest stupova. Drugi stup je makroekonomska okruženje ili makroekonomska stabilnost. Mi držimo da makroekonomska stabilnost ne daje komparativne prednosti niti jednoj zemlji, a posebno se to odnosi na kriterij nominalne konvergencije. Šesti stup je efikasnost tržišta roba i osobito otvorenost ekonomije. Mislimo da je teško pronaći povijesni argument u prilog ovoga stupa. Dapače, znamo primjere zemalja u kojima je izvoz bio funkcija rasta, pa je k tomu uz efikasnu

državnu intervenciju dopunski poticao ekonomski rast i razvoj. U biti, nismo mogli pronaći primjer ekonomije koja se razvila na stupovima tzv. free-market ekonomije i slobodne međunarodne trgovine (vidjeti, Maddison (2001.), Meier (1995.), Salvatore (1995.), Panić (2003.)). U tome smislu čini se da GCI može biti korisniji ekspanziji TNK-a, stvarajući pri tome pogodnu globalnu „klimu” za ekspanziju FDI-a, nego pojedinim zemljama.

Međutim, tako kako TNK jačaju svoje pozicije u globalnoj ekonomiji „tržišna” država erodira „teritorijalnu” državu. Suvremena ekonomska kriza odražava centralizaciju kapitala globalnih razmjera do svojih krajnjih granica. Čovjek – radnik nije više samo puki faktor proizvodnje na tržištu rada (neoklasika). Čovjek – radnik postaje projektirani – kibernetizirani objekt, dakle robot koji doprinosi morbidnoj maksimizaciji prvoga načela kapitalizma – profita. Krugman u *The New York Times* (2012.c) vidi korporacijski svijet kao svijet u kojemu dominiraju: lobisti, oružje i novac.

Naravno, moguć je i drukčiji scenarij budućnosti kao put prema kibernetском post-kapitalizmu, ovisno o tome hoće li se evolucija razvoja kapitala (kapitalizma) odvijati spontano ili će se dijelom regulirati. Evolutivna transformacija kapitalizma dala bi za pravo Marxu i Keynesu te njihovim vizijama novoga društva izraženim u „Kapitalu” i „*Economic Possibilities for our Grandchildren*”. Prvo načelo društva postalo bi blagostanje globalnog građanina, a to znači dokidanje tržišne države. Sudbinu svijeta Hilferding je vidio slično s tim što je put u post-kapitalizam popločen eksproprijacijom eksproprijatora.

Ukoliko, međutim, proces postane retrogradan i teritorijalna država „pobijedi” tržišnu državu, postala bi realna promišljanja Škole ekonomskog rata u Francuskoj, koja ovih dana zagovara „intelektualni protekcionizam”. Mislimo da suvremena tehnologija i kibernetizacija ne samo ekonomije nego i civilizacije ne bi mogle preživjeti ovakav retro tijek događanja bez svjetskog socijalnog, ekonomskog i političkog potresa nekoliko stupnjeva jačega od onoga iz 1929.godine.

Poslije svega ostalo nam je upitati se:

„Quo vadis economics” početkom XXI. stoljeća?

LITERATURA

1. Adelman, I. (2001). *Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy*, U: *“Frontiers of Development Economics”* (ur: Meier, G.; Stiglitz, J.). The World Bank & Oxford University Press, Washington D.C. & Oxford.

2. Baumol, W. (1979). *Economics Principles and Policy*, Harcourt, Brace & Co., New York..
3. Bhagwati, J. (2004). *In Defense of Globalization*, Oxford University Press
4. Bichler, S. Nitzan, J. (2012). *The Asymptotes of Power*, Paper read at the 2nd Annual Conference of the Forum on Capital as Power, "The Capitalist Mode of Power: Past, Present, Future", October 20-21, 2011, York University, Toronto, pp. 1-45.
5. Cohen, D. (2008). Towards a New Modus Operandi of the International Financial System, U: *The Washington Consensus Reconsidered*, (ur: Stiglitz, J., Serra, N.), Oxford University Press.
6. Easterly, W. (1998). Economic Policies, Economic Shock and Economic Growth, U: *New Theories in Growth and Development*, (ur: Coricelli, F., di Matteo, M., Hahn, F.) Macmillan Press.
7. Fisher, S. (1987). Economic Growth and Economic Policy, U: *Growth Oriented Adjustment programs*, (ur: Corbo, V., Goldstein, M., Khan, M.) IMF, Washington.
8. Hilferding, R. (1948). *Finansijski kapital*, Kultura, Beograd.
9. Horvat, B. (1995). *Theory of International Trade*, Macmillan Press.
10. Hutchinson, W. (1981). *The Politics and Philosophy of Economics: Marxians, Keynesians and Austrians*, Basil Blackwell.
11. Jordà, Ò., Schularick, M.HP., Taylor, A.M. (2011). *When Credit Bites Back: Leverage, Business Cycles, and Crises*, NBER Working Paper No. 17621, November 2011.
12. Keynes, J.M. (1932). Economic Possibilities for our Grandchildren, U: *Essays in Persuasion*, pp. 358-373, Harcourt, Brace & Co., New York.
13. Keynes, J.M. (1964). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harcourt, Brace & Co., New York.
14. Krugman, P. (2012a). What Chicago Doesn't Know, članak objavljen u *The New York Times* 26. srpnja 2012. godine, <http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/07/26/what-chicago-doesnt-know/> (pregledano 15. kolovoza 2012. godine).
15. Krugman, P. (2012b). The Austerity Debacle, članak objavljen u *The New York Times* 29. siječnja 2012. godine, http://www.nytimes.com/2012/01/30/opinion/krugman-the-austerity-debacle.html?_r=0 (pregledano 15. kolovoza 2012. godine).
16. Krugman, P. (2012c). Lobbyists, Guns and Money, članak objavljen u *The New York Times* 25. ožujka 2012. godine, <http://www.nytimes.com/2012/03/26/>

- opinion/krugman-lobbyists-guns-and-money.html?_r=1 (pregledano 15. kolovoza 2012. godine).
17. Krugman, P. (2009). How Did Economists Get It So Wrong?, članak objavljen u *The New York Times* 02. rujna 2009. godine, http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?pagewanted=all&_r=0 (pregledano 15. kolovoza 2012. godine).
  18. Krugman, P. (2008). Inequality and Redistribution, U: *The Washington Consensus Reconsidered*, (ur: Stiglitz, J., Serra, N.), Oxford University Press.
  19. Krugman, P. (1998). Why Aren't We All Keynesians Yet?, članak objavljen u časopisu *Fortune* 17. kolovoza 1998. godine, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1998/08/17/247057/index.htm (pregledano 15. kolovoza 2012. godine)
  20. Lumb, D. (1990). *What Does it Mean to Join the World Economy*, OECD.
  21. Maddison, A. (2001). *The World Economy*, OECD.
  22. Marris, S. (1984). Managing the world economy: Will we ever learn?, *International Finance Section*, Department of Economics, Princeton University, Princeton, NJ.
  23. Marx, K. (1962). *Capital, vol. III*, Foreign Language Publishing House, Moscow.
  24. Meier, G.M. (1995). *Leading Issues in Economic Development*, Oxford University Press.
  25. Panić, M. (2003). *Globalization and National Economic Welfare*, Palgrave.
  26. Pitelis, C. (2000). Supply-side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence, the *EU-PHARE-ACE Project*.
  27. Polany, K. (1944). *The Great Transformation*, Farrar&Rinehart, New York.
  28. Reuters (2008). More derivatives trading platforms likely, <http://www.reuters.com/article/2008/05/28/markets-derivatives-idUSL2831477720080528> (članak objavljen 28. svibnja 2008. godine; pregledano 17. srpnja 2012. godine)
  29. Rodrik, D., (1999). *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, ODC, Washington, D.C.
  30. Salvatore, D. (1995). *Protectionism and World Welfare*, Cambridge University Press.
  31. Soros, G. (1997). *The Capitalist Threat*, *The Atlantic Monthly*, Vol. 279, No. 2, pp. 45-58, February 1997.
  32. Stiglitz, J., Serra, N., (2008). *The Washington Consensus Reconsidered*, Oxford University Press.
  33. Stiglitz, J., Charlton, A., (2005). *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*, Oxford University Press.

34. Stojanov, D. (2012a). *Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti*, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka, Rijeka.
35. Stojanov, D. (2012b). Dialectic of Globalization and Economic Science, *International Journal of Innovations in Business*, Vol. 1, No. 4.
36. Stojanov, D. (2012c). Gradualism and radicalism in economics: reality versus ideology or history versus illusion, *Montenegrin Journal of Economics*, Vol. 8, No. 3, 2012.
37. Stojanov, D. (2012d). Transition of Bosnia & Herzegovina economy: an example of economic barbarism, *Montenegrin Journal of Economics*, Vol. 8 No. 1.
38. Stojanov, D. (2012e). Economic Theory at Cross-road: Dead End of Neoclassical Economic Paradigm, *GSTF Business Review*, Vol. 1, No. 3.
39. Stojanov, D. (2012f). *Shall EU Survive? EU on the Verge of Balkanization: The Impact of Economic Theory and Economic Policy on the Future of EU*, Euroacademia conference, Paris.
40. Stojanov, D., Jakovac, P. (2012). Quo Vadis Economics: The End of an Epoch of Neoclassical Economics, *Economics and Finance Review* Vol. 2(6) pp. 22 – 30, August, 2012.
41. Stojanov, D. (1985). *Economic Crisis and Economic Policy: Neoclassical Economics, Keynes, Marx*, Informator, Zagreb.
42. Vade, R. (2008). The First-World Debt Crisis in Global Perspective, *Essay on conference on subprime crisis*, University of Warwick, Coventry, September 18-19 2008.
43. Vanek, J. (2004). *Globalization, Destructive Trade and Remedies Through Cooperation*, paper presented at 11th conference of the International Association for the Economics of Participation (IAFEP) held at Catholic University of Brussels, July 4-6, 2002.
44. Wolf, M. (2004.), *Why Globalization Works*, Yale University Press.
45. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Ekonomija> (pregledano 13. veljače 2013. godine).

ECONOMIC SCIENCE IN THE TRAP OF GLOBALIZATION

Summary

Fundamental economic subjects of our time are transnational corporations (TNCs) and transnational banks as leaders and mirror reflections of the globalization process. Basic microeconomic principle of their behavior is the principle of increasing returns and diminishing costs! Transnationalization or globalization of the world economy forms a global market whose one of the main characteristic is imperfect competition with the prevailing oligopolistic market morphology. While the existing microeconomic theory helps to understand how transnational corporations do business, macroeconomic theory of the global economy is not even on the horizon. One wonders whether any of the assumptions of virtual neoclassicism is valid in such emerging global world. If not, then neoclassicism during the time of global economy deserves to go into the dustbin of history. Again, the global economy does not have a theoretical construct as seen from the so-called macro plan. What is optimized in a global economy? Is it GDP? Who's GDP should be optimized: global GDP or GDP related to individual non-sovereign states that have deprived themselves of their resources during privatization and now have nothing to manage? What about employment? What about optimal allocation of resources at macro-level or what about general equilibrium? We can ask the same questions even for the EU as a potential federation of member states. It appears that we are caught in the trap between economic realities of globalization and application of virtual neoclassicism and/or possibly its offshoots (schools) relevant to the territorial state which leads us directly to mega-capitalism.

Key words: economic theory, fallacies, globalization, mega-capitalism